

Fra agrilogistik til økokonvivialitet

Fremskridtsfortællingens sammenbrud og utopiske modsvar i dansk og tysk rural samtidslitteratur

For et år siden forlod jeg byen og flyttede til landet, til et bofællesskab med omkring 30 små træhuse, bygget med omtanke for klimaet og samlet i det bakkede landskab på Midsjælland. Fra mit arbejdsvindue ser jeg ud over tolv hektar fælles enge og marker, som afgræsses i rotation af gotlandske får, jerseykøer og to Exmoor-ponyer med føl. Senere skal ponyerne indgå i naturplejeprojekter andre steder. Landskabet er smukt og livgivende – ikke kun for os mennesker, men særligt for de mange andre arter, der har haft hjemme her længe før os. Alligevel har fællesskabets mikro-økotopi sine tydelige grænser. Udenfor skellet tager det konventionelle landbrug over og afbryder forbindelsen til det omgivende landskab. Bidstrup Skov, som er en del af nationalparken Skjoldungernes Land, ligger inden for synsvidde, men den mest direkte vej dertil er spærret af et stort majsfelt.

De fleste af os, der bor her, er flyttet hertil fra København. Nogle har tidligere boet på landet, og enkelte har en faglig baggrund inden for havebrug eller landbrug. Det, der binder os sammen, er en fælles interesse i at undersøge, hvordan landsbyliv kan tænkes anderledes – ikke som en nostalgisk genoplivning af fortiden, men som et eksperimenterende forsøg på at etablere nye livsformer, der forbinder sociale og økologiske hensyn. Jeg vover ikke at formulere det helt så højstemt som Malte Tellerup gør i sin bog *Landsbyen genrejst* (2025), hvor han giver frit spil til forestillinger om en ny økolandsby: “Vi er landsbyen genrejst, / hvor det tager tyve minutter at gå ned / til Laus og Pølle efter komælk. / Vi er fremtiden udlevet, / hvor vi sortner muld / og fingrene vores dermed” (s. 9). Alligevel kan jeg genkende noget af denne poetiske vision i vores eget fællesskab – og ja, nogle af os skal faktisk kun gå fem minutter for at hente den mælk, som kalvene ikke selv har brug for.

Både Malte Tellerups litterære landsby og reale grønne bofællesskaber fremstår som kritiske alternativer til et forbrugssamfund, der bygger på, at størstedelen af landskabet underlægges industriel produktion. Spændingen mellem denne fortsatte produktionsorientering og en samtidig miljøorienteret modbevægelse er et centralt tema i nyere rurale studier (Hillyard; Mießner m.fl.; Sandström), men udgør også et

hovedanliggende i samtidslitteratur, der med kritisk blik undersøger og udfordrer det moderne samfunds reduktion af landskabet til en ren produktionsflade. Denne litteratur kan – alt efter hvilket fokus der lægges – indplaceres under betegnelser som *rural writing* (Fournier), *provinzerzählen* (Hissnauer og Stockinger), *agropoetik* (Kammer og Krauthausen) eller *ecogeorgic* (Erchinger, Edney og Marland).

Med udgangspunkt i temanummerets fokus på det brugte landskab vil jeg i denne artikel undersøge, hvordan landbrugets udvikling har formet landskabet og samtidig præget menneskets måde at forstå og forholde sig til det på. I forlængelse af miljøetikeren Aldo Leopold, der i “The Land Ethic” ([1949] 2020) fremhæver, at jorden er en aktiv medspiller i historiens gang, vil jeg desuden undersøge, om – og i givet fald hvordan – teksterne inviterer til at betragte landskabet som en aktør, der både præger landbrugets konkrete, stedsspecifikke udformning og menneskets måde at tænke og sanse stedet på. De tekster, jeg undersøger, er valgt, fordi de på hver deres måde stiller skarpt på dette dialektiske forhold mellem menneske og landskab.

I første omgang vil jeg se nærmere på to romaner – den tyske *Mittagsstunde* (2018) af Dörte Hansen og den danske *Evigt i tiden* (2023) af Jens Smærup Sørensen – som med deres særlige sans for landsbyens historiske lag kaster lys over, hvordan agrar modernisering har præget både landskab og mentalitet i det 20. århundrede. Kombinationen af en tysk og en dansk roman er ikke tænkt som en national sammenligning, men som et forsøg på at indkredse et fælles tema. I det næste skridt vil jeg undersøge Den Grønne Ungdomsbevægelses manifest *Levedygtigt Landbrug* (2024) og Malte Tellerups allerede nævnte bog *Landsbyen genrejst* (2025), som fungerer som et kontrapunkt til de tidligere analyserede værker. Hvor *Mittagsstunde* og *Evigt i tiden* fremhæver moderniseringens og industrialiseringens miljødelæggende konsekvenser og fremskridtsfortællingens sammenbrud, tilbyder Tellerup og Den Grønne Ungdomsbevægelse en utopisk modfortælling – ikke blot i forhold til natur og miljø, men også med blik for nye former for rurale fællesskaber.

Teoretisk-metodisk tilgang

Som teoretisk-metodisk ramme bygger jeg på *rural criticism* som den bredere kontekstuelle tilgang, mens jeg anvender *environmental aesthetics* som et mere specifikt perspektiv til at belyse, hvordan det agrare landskab erfares og værdisættes som både økologisk, socialt og æstetisk rum. Rural criticism er en tilgang, der kombinerer elementer fra litteraturgeografi (Fournier; Piatti) og økokritik og samtidigt insisterer på, at rural litteratur må læses “i lyset af de aktuelle udviklinger og udfordringer i landområderne” (Piatti og Streifeneder, 2025). Den ruralitetskritiske tilgang rejser således det grundlæggende spørgsmål, hvordan det æstetisk formidlede rurale står i forhold til den rurale realitet.

Environmental aesthetics undersøger mere specifikt, hvad og hvordan vi sanser, fortolker og værdisætter dette rum, som vi selv er en del af. Æstetik forstås dermed som et felt, der forener det perceptuelle og det normative. En af dem, der særligt har beskæftiget sig med spørgsmålet om, hvilke former for opmærksomhed,

tilknytning og ansvar der kan opstå i mødet mellem mennesker og den kultiverede natur – herunder haver og landbrug – er miljøæstetikeren Emily Brady. Centralt i hendes tænkning, som hun udfolder den i artiklen “The Aesthetics of Agricultural Landscapes”, står en dialektisk forståelse af menneskelig formgivning på den ene side og naturens egne processer på den anden side. Begge ses her som gensidigt virkende kræfter i et spændingsforhold, hvor “difference and conflict” (Brady, 4) ikke opløses, men fastholdes som en del af relationens dynamik. Det er, som Brady skriver, et spørgsmål om “hybridity rather than dualism” (s. 5).

Vigtigt er dog, hvordan spændingerne udfolder sig. Når menneskelig aktivitet er lydhør over for naturens rytmer, grænser og muligheder, kan spændingerne tage form af en æstetisk og etisk frugtbar vekselvirkning. Denne vekselvirkning kan, som jeg senere vil uddybe, forstås gennem begrebet *økokonvivialitet* – en frydefuld og respektfuld sameksistens mellem mennesker og andre arter, der dog ikke udelukker konflikter. Når mennesket derimod forsøger at gennemtvinge sin vilje uden hensyn til naturens egne processer, forvandler spændingen sig til forkrøbling og ødelæggelse – både æstetisk og økologisk. Når Brady overfører denne dialektiske forståelse til det agrare landskab, fremhæver hun, at de førmoderne dyrkningsformer med levende hegn, markskel og vådområder skaber et varieret landskab præget af gensidig tilpasning mellem menneske og natur. I det industrielle landbrug derimod søger mennesket at udviske naturens særinteresser for at maksimere effektivitet og profit, og resultatet er et landskab reduceret til funktionel flade, hvor både æstetisk og økologisk mangfoldighed er gået tabt. Et industrielt produktionslandskab, der er “generated by practices that harm the environment, for example the fertilisers and pesticides that keep the fields and their produce unnaturally perfect in appearance” (s. 7–8), mister sin æstetiske værdi, fordi det økologisk set er livsfjendtligt. Med denne miljøæstetiske argumentation placerer Brady sig i forlængelse af en tradition, der på normativ vis forbinder det æstetiske og det etiske – en tradition, som går tilbage til Aldo Leopold, der formulerede det berømte princip: “A thing is right when it tends to preserve the integrity, stability, and beauty of the biotic community. It is wrong when it tends otherwise” (s. 173).

Idéen om integritet som afgørende kriterium for naturens – eller andre tings – skønhed genoptages af Rebecca Solnit, der i sit essay *Orwell’s Roses* (2022) definerer integritet som “moral consistency and commitment” (s. 207). Ifølge Solnit kan en rose, der er dyrket ved hjælp af sprøjtemidler og plukket af dårligt lønnede migrantarbejdere, som bliver syge af insekticiderne, ikke længere betragtes som smuk. Når vi først forstår, hvor denne “skønhed” kommer fra, forsvinder den. Forstår vi det ikke, opstår det, hun kalder disintegration – et tab af sammenhæng, viden og ansvar. Denne disintegration er beslægtet med det, Emily Brady betegner som “a landscape out of touch with both humans and nature” (s. 9).

Sammenfattende kan man sige, at hos både Leopold, Brady og Solnit ligger skønheden i de livsfremmende relationer, der forbinder mennesker med deres omgivelser. Det æstetiske opsluges ikke af det etiske, men forstås som et felt, hvor vores måde at sanse og handle i verden på formes af – og selv er med til at forme – vores værdimæssige forhold til den. Med afsæt i dette perspektiv vil jeg nu undersøge, hvordan de fire udvalgte litterære værker skildrer handlinger, der ikke blot sætter

spor i landskabet, men også former menneskers vaner og værdier – og hvordan disse igen påvirker deres forestillingsevne og dermed udvider eller begrænser deres handlehorisont.

Sted, tid og forandring i Middagsstunde og Evigt i tiden

Dörte Hansens *Middagsstunde* er en fortælling om det agrare landskabs omformning mellem 1960'erne og 2010'erne. Den udspiller sig i den fiktive landsby Brinkebüll, beliggende i Nordfrisland i delstaten Slesvig-Holsten, midt i den geologiske landskabsformation Geest – et område kendetegnet ved "bundmoræneland, det havde ligget under gletsjeris i en evighed, det var slebet og arret" (Hansen, 17). Vejret spiller en afgørende rolle i denne landskabstype, hvor vind og regn former menneskets krop og mentalitet ved at tvinge dem til at indtage den "nordtyske forsvarsposition" (s. 16): foroverbøjet, med lav profil. Denne "affektiv[e] forbindelse" mellem "den organiske natur og de mennesker, der beboer den" (Biendarra, 581) kan vi læse som en form for landskabets agens.

Det er dog ikke landskabet selv, der konstruerer denne forbindelseslinje, men romanens alvidende fortæller, som i værkets 22 kapitler bevæger sig frem og tilbage i tiden – nærmere bestemt mellem nutiden og 1960'erne. 1960'erne markerer den periode, hvor både landskab og landsbyliv blev grundlæggende omstruktureret gennem de såkaldte *Flurbereinigungs*-processer. Denne periode skildres i romanen gennem særlingen Marret, hendes mor Ella og hendes mand, kroejeren Sønke Feddersen, samt landsbylæreren Steensen, Marrets egentlige far, som aldrig åbent har kunnet anerkende sit faderskab. På nutidsplanet følger vi Marrets forsømte søn, den nu næsten 50-årige Ingwer Feddersen, professor i arkæologi ved universitetet i Kiel, der under en forskningsorlov vender tilbage til sin hjemegn, Brinkebüll.

Mens ægteparret Feddersen og deres gamle kro danner romanens narrative ramme, er det Marret, Steensen og Ingwer, der står i centrum for tekstens undersøgelse af landskabets forandring. Marret orienterer sig mod det nære og oversete og samler genstande fra naturen omkring landsbyen, mens Steensen og Ingwer søger ned i morænelandskabets tilblivelseshistorie og interesserer sig for forsteninger, højgrave og andre spor af en forsvunden fortid. Da de genstande, Marret samler op midt i det 20. århundrede, blot få årtier senere er forsvundet fra landskabet, får også hendes samling karakter af et socioøkologisk vidnesbyrd – et minde om en natur og en rural erfaringsform, der er gået tabt.

Mens *Middagsstunde* skildrer konsekvenserne af moderniseringsprocesserne for det nordtyske landbrug efter Anden Verdenskrig, udfolder *Evigt i tiden* en bredere fortælling om de gennemgribende forandringer, dansk landbrug har undergået i løbet af de sidste 250 år. Romanens handling udspiller sig i Skovby, en fiktiv landsby beliggende i det nordvestlige Jylland nær Limfjorden. Dens tidsstruktur fremstår ved første øjekast enkel: Kapitel 1 er placeret i slutningen af 1700-tallet under udskiftningen, hvor fællesjorderne privatiseres og landsbyens sociale organisering radikalt forandres. Kapitel 2 er henlagt til 1880'erne og fokuserer på andelsbevægelsens fremkomst. Kapitel 3 foregår i 2020'erne og kredser om klimakrise og grøn omstilling, der retrospektivt kaster nyt lys over landbrugets moderniserings-

historie. Denne tilsyneladende historiske opdeling kompliceres imidlertid af to strukturelle greb. For det første indrammes hvert hovedkapitel af kortere sekvenser, der foregår i en nær fremtid præget af klimakatastrofen. For det andet optræder romanens hovedpersoner, landmanden Jakob Gojesen og hans kone Lone, i alle tre historiske epoker uden at ældes i takt med den omgivende verden.

Gennem denne forskudte fortælleform formulerer romanen en grundlæggende kritik af fremskridtsideologien. Med sætningen “at alting altid er det samme, og altid anderledes” (Sørensen, 237) indkapsles romanens centrale pointe: at troen på fremskridtet selv bliver årsagen til undergangen. Denne tro viser sig allerede i åbningssektionen, hvor et svagt glimt af lys efter klimakatastrofens solformørkelse straks vækker en næsten refleksagtig optimisme: “at alting bliver godt. At det bliver ligesom før. Hvor vi ikke så tit tænkte på hvor godt det var” (s. 7). Men hvad er dette “før”? Og hvor godt har det været?

Det (mis)brugte land

Ifølge den antikke myte om guldalderen fandtes der engang en før-agrarisk epoke, hvor mennesker levede i stor fred, fryd og harmoni, fordi de endnu ikke havde gjort krav på jorden gennem opdyrkning og ejendomsgrænser. I den romerske digter Vergils landbrugsdigt *Georgica* (29 f.Kr.) hedder det om denne før-agrariske tid: “Før Jupiter tog magten, brød ingen jorden med plove; / det var gudsbespotteligt at indhegne og opdele landet / med grænser; folk søgte jorden i fællesskab, og Jorden selv / gav alt rigeligt, så længe ingen stillede krav” (1.125–128). Vergil afviser senere i digtet denne utopiske forestilling og hylder i stedet arbejdet og landbrugsflid. Dermed peger han frem mod det, som Timothy Morton har betegnet som *agrilogistics* – en tankemåde, der opstod for omkring tolv tusind år siden, da mennesket slog sig ned og begyndte at omdanne landskaber og naturlig vegetation til dyrkede marker. Denne logik er i følge Morton kendetegnet ved “a technical, planned, and perfectly logical approach to build space” (s. 42), som ikke kender nogen grænser, men blot fortsætter og intensiveres: “A viral logistics, eventually requiring steam engines and industry to feed its proliferation” (s. 42).

I *Evigt i tiden* af Jens Smærup Sørensen findes ingen direkte beskrivelse af en guldalder, men romanen lader den træde frem indirekte ved at synliggøre den agrilogistiske tænknings omkostninger. Det bliver særligt tydeligt i det første kapitel, hvor 1770’ernes store landboreform udgør romanens omdrejningspunkt. Reformen havde til formål at gøre landbruget mere effektivt ved at samle jorden omkring den enkelte gård frem for at lade den ligge spredt i små agre på tværs af fællesskabet. Romanens hovedpersoner tilslutter sig i vid udstrækning idéen om, at reformerne har “folkets frihed” (s. 64) som mål – som det formuleres af en af de kongelige landmålere, og som også i den senere historieskrivning opsummeres i nøglebegreber som “frihed og ejendom” (Løgstrup, 9). Romanen selv taler dog et langt mere tveetydigt og kritisk sprog. I stedet for at bekræfte et lineært narrativ om fremgang, frihed, vækst og velstand arbejder *Evigt i tiden* med en fragmenteret fortællestruktur domineret af dækket direkte tale, som forhindrer læseren i blindt at købe ind på fremskridtsfortællingen.

Den første stemme, der nævner reformen, er kongens – en fjern og næsten manisk figur, der messer: “Jovist, fællesskabet skal ophøre, landsbyjorderne skal udskiftes. På kryds og tværs og ud af blokke, stjerne og redekamme, vi får brug for landmålere” (s. 43). Kort efter følger sognefoged og landmand Hans Midtgaard, der som del af magtens kredsløb forklarer Jakob: “Alting skal nu blive anderledes. Vi skal ikke længere være fælles om noget. Det har kongen bestemt” (s. 52). Jakob forstår ikke helt, hvad det indebærer, men forsøger med stor entusiasme at sælge idéen til Lone: “De kunne blive rige” (s. 63). Mændene lader sig rive med af fremskridtsfortællingen og stiller ikke spørgsmålstejn ved dens præmisser – heller ikke da det bliver tydeligt, at forandringerne sker på bekostning af “[a]lle de fælles anliggender” (s. 77), som nu er opløst i individuelle parceller og egeninteresser. Den eneste, der ikke straks omfavner forandringerne, er Lone. Hun rummer en intuitiv forståelse for det, der er ved at gå tabt. Hun vil ikke af med deres gamle gård, Jakobs barndomshjem, og slet ikke “væk fra alle andre” (s. 86).

Også i Dörte Hansens *Mittagsstunde* står den agrilogistiske forestilling central – både som en ideologi og som en materiel kraft. Dette kommer særlig tydeligt til udtryk i læreren Steensen. På den ene side er han stolt af det nordfriske morænelandskabs arkæologiske fund – vidnesbyrd om netop den overgang fra jægersamlerliv til agerbrug og bofasthed, som Morton udpeger som menneskehistoriens fatale vendepunkt. På den anden side reagerer han med voksende raseri over den forandring, dette historiske landskab gennemgår, når det i det effektive landbrugs navn bliver rensat og udjævnet.

Hvad der ligger bag denne rensning, bliver tydeligt, når vi kaster et kort blik på den landbrugspolitiske virkelighed. I den såkaldte *Flurbereinigungsgesetz* (udskiftnings- eller oprydningsslov) der trådte i kraft i Tyskland i 1954, hedder det: “For at fremme den landbrugs- og skovbrugsmæssige produktion, samt den generelle landbokultur, kan opsplittet eller uhensigtsmæssigt afgrænset landbrugsjord sammenlægges, omlægges ud fra moderne driftsøkonomiske principper og forbedres gennem andre landbokulturelle tiltag” (§ 1, FlurbG, 1953). Denne driftsøkonomiske rationalitet, der samtidig lover forbedringer for hele landbokulturen, har siden vist sig at være problematisk – ikke mindst i økologisk, men også i social og økonomisk henseende. Sammenlægningen af jorden kom især de landmænd til gode, der allerede ejede meget, og som nu kunne dyrke store arealer med store maskiner. Småbønderne havde derimod sjældent råd til storskalamekaniseringen og måtte trække sig tilbage (Orth og Probol).

I *Mittagsstunde* genfortælles denne smertefulde proces med en præcision, der måske forkorter og forenkler, men alligevel rammer kernen: “De store blev større, og de små gav op. Den, der ikke ville vokse, måtte vige – læresætningen i det moderne landbrug” (s. 271). De mange småbrugs forsvinden var ikke blot et tab for de enkelte landmænd, men ramte også landsbyens infrastruktur. Skoler, kroer og andre samlingspunkter, der tidligere bar det lokale fællesskab, forsvandt (Richter), og landskabets organiske mangfoldighed måtte vige for moderniseringens rationale. “Alt det trange, skæve og begrænsede, det kringledede og tilgroede, det besværlige – det hele måtte væk.” (Hansen, 38)

Det, vi her er vidne til, kan med Rebecca Solnits begreb kaldes *disintegration* – en opløsning af forbindelserne mellem æstetik, etik, historie og miljø. Med afsæt i Emily Brady kan denne «rensning» endnu mere præcis forstås som udtryk for en voldelig dialektik, hvor der ikke opstår en produktiv spændning mellem menneske og natur, men et landskab, frakoblet sin egen historiske og sanselige kontinuitet; dvs. det, som Brady kalder “a landscape out of touch with both humans and nature” (Brady, 9). Efter at generationer af landmænd har tilpasset deres praksis efter naturens givne former og rytmer, kan de nu nemt pløje markerne: “Vandhullerne var blevet fyldt op, og stenene fjernet.” (Hansen, 230) Moderniseringen har dog en høj pris. Ikke nok med, at den kun gavner nogle, mens andre går under, den koster også konkrete liv. Romanen understreger dette ved at zoome ind på den nye, brede vej gennem landsbyen, der kort efter færdiggørelsen kræver sit første offer: et barn. “Vejen er et rovdyr”, påpeger fortælleren, “et rovdyr, der åd børn, og hvis den ikke kunne få fat i dem, slugte den hunde, katte eller pindsvin” (s. 214).

Dikotomien mellem enten at blive domineret af naturen eller selv at dominere den er dog ikke uden alternativer. Som i *Evigt i tiden*, hvor Lone fungerer som en stille modkraft mod fremskridtet, antydes også i *Mittagsstunde* en anden tidslighed – allerede signaleret i romanens titel, der betegner timen efter frokosten, hvor alt står stille, og folk hviler sig. Den får krop i Marret, der inden for landsbysamfundet fremstår som en kvinde uden for tiden – en, der i stedet for målrettet at skrælle kartofler, nynner en schlagermelodi og snitter “mønstre i skallerne” (s. 13). Som vi kender det fra en anden berømt “fremskridtsbremse” i nordisk litteratur – “tossen” Mattis i Tarjei Vesaas’ *Fuglane* (1957) – har også Marret en særlig forbindelse til naturen: hun kan høre flagermus og stå så lydløst mellem træerne, at dyrene opfatter hende som en del af naturen selv. Mens andre driver verdens gang fremad, står Marret stille og lægger mærke til det, som ingen anden ser. I romanens slutning, mange år efter at hun forsvandt og landsbyen blev gennemmoderniseret, opdager Ingwer i sin mors værelse en slags Brinkebüllsk landsbyarkiv med:

“kohorn, svinebørster, totter af fåreuld og en hestetand. Slåen, hyldebær, hyben og kastanjebark. Knogler og forsteninger, søpindsvin og vættelys. [...] En stak skolehæfter med en rund, sirlig børneskrift: *Alt om Brinkebülls planter og dyr*, ledsaget af præcise tegninger. *Lydene fra Brinkebüll* – Marret havde skrevet ned, hvordan fuglene, frøerne, kalvene lød, og vinden: *raslelig* i egetræernes kroner, *hviskelig* i poplerne. Intet menneskeligt optrådte i denne samling. (s. 313-314)

Karakteren Marret fungerer ikke blot som modfigur til moderniseringslogikken, men også som et billede på fremskridtets hensynsløshed og dets forkrøblende konsekvenser. Gjort gravid af en af landmålerne kaster hun sig desperat ud ad vinduet for at slippe af med barnet, brækker benene og mærkes for livet. Derudover sætter også landskabets forandring spor i Marrets krop. De levende hegn, krat og buske, hvor hun tidligere kunne gemme sig, er forsvundet; ligesom mange dyr og planter har hun mistet sit habitat. Og en dag er hun så pludselig bare væk – som en art, der er blevet udryddet. De æstetiske og affektive konsekvenser af denne udvikling er fortsat mærkbare årtier senere. Da Ingwer i begyndelsen af romanen kører fra Kiel

til Brinkebüll og betragter landskabet, overvældes han af en følelse af tristhed og tab. Langtidsresultaterne af den store *Flurbereinigung* fremstår ikke som en triumf over fortidens naturkræfter, men som et forarmet, affortryllet rum med ensilagebunker og biogastanke som "vartegn for majsens tidsalder" (s. 18).

Ligesom i *Mittagsstunde* fremstilles landbrugets og landskabets forandringer i *Evigt i tiden* som en dobbeltbevægelse, hvor fremskridt og velstand går hånd i hånd med udbytning og tab. I kapitel 2 kobles 1800-tallets andelstanke og dens idealer om fællesskab direkte til investeringer i maskineri som dampmaskinen og centrifugen, der øger smørproduktionen og accelererer velstandsudviklingen, hvilket igen nærer begæret efter, at "alle de penge kunne veksles til så utroligt mange flere fantastiske maskiner" (s. 169). Visuelt afspejles moderniseringen i et landskab, hvor vindmøller og fabriksrøg tegner nye horisonter, og i kropslige markører på social status, hvor bestyrelsesmedlemmer som Hans Midgaard ikke længere bærer "jord og møg på hverken bukser eller trøje" (s. 171). Men fremskridt og løsrivelse fra det kropslige og jordnære arbejde går ud over de svageste. Hvor magtrelationernes kønnede dimension i *Mittagsstunde* rammer Marret, er det i *Evigt i tiden* Jakob og Lones datter, Magrethe, der gøres gravid af Midgaards ustyrlige søn Klaus.

I det tredje kapitel, der foregår i vores tid, møder vi igen Klaus, der nu er blevet storindustriel svinebonde, som med al magt kæmper for at beholde sin storskala-produktion. Men hvor det i 1700-tallet havde været en fordel, at Hans Midgaards store sognefogedgård kunne blive liggende i byen, er det nu en ulempe. Gården er kommet i klemme i det moderne byliv, fordi stanken fra den intensive svineproduktion generer naboerne. Samtidig har Jakob og Lone, 1700-tallets udflyttere og andelsmejeriernes vindere, omlagt deres mælkeproduktion til økologi og har plads nok til at lade køerne komme på græs. Men også her viser romanen, at et tilsyneladende "grønt" valg ikke fritager dem for moderniseringens omkostninger: Jakob er tyngt af gæld efter investering i malkeroboter og afhængig af skiftende arbejdskraft fra Sydøsteuropa.

Moderniseringens bagside

Både Hansens og Smærup Sørensens romaner afdækker moderniseringens bagside, men tolker dens oprindelse og konsekvenser på forskellig vis. *Evigt i tiden* formulerer en tydelig kritik af den agrarlogistiske fremskridtstanke, der underlægger naturen til menneskets (tilsyneladende) fordel, men som i sidste ende fører til en omfattende klimakatastrofe. De menneskelige aktører holdes ansvarlige for udviklingen. Som Lone fastslår, er det "al slags begærlighed" (Sørensen, 287) – først og fremmest efter penge, social status og personlig anerkendelse – der driver menneskerne og motiverer deres handlinger. I *Mittagsstunde* derimod fremstilles landbrugets industrialisering som en nærmest naturgiven udvikling uden ansvarlige aktører. I forbindelse med småbøndernes konkurs forklarer fortælleren med en mærkelig form for afklarethed, at "der lå ingen ond plan bag, ingen lumsk, hemmelighedsfuld magt. Det var tingenes gang, de bevægede sig" (Hansen, 270). Og i en scene fra romanens nutidsplan, hvor Ingwer forlader Brinkebüll og vender tilbage til Kiel, videreføres denne tone: "Homo ruralis. Næsten uddød. Tidsaldre begyndte og endte, så enkelt

var det” (s. 318). Her reduceres det langsomme tab af både livsform og landskab til et vilkår uden modstandsmuligheder.

I sin analyse af *Mittagsstunde* tolker Anke Biendarra det verdenssyn, romanen er bygget op omkring som præget af en grundlæggende ambivalens over for moderniseringen. Hun skriver: “Ambivalens synes at være den eneste holdning, der står tilbage for mennesket i en verden præget af ødelæggelse: Der findes ingen vej uden om fremskridtet, og alligevel er det netop dette, der i antropocæen er blevet den største trussel mod både natur og menneskehed” (Biendarra, 584). Som Biendarra ser jeg denne ambivalens tydeligst hos Ingwer. Efter mødet med Marrets wunderkammer genkender han ganske vist vemodet i “de ting, der var blevet taget vare på her” (Hansen, 314) og mærker tabet af en svunden tid – herunder “lykken og svimmelheden, når man sad på høstvognen” (s. 317) – men han bevarer sin vemod som i en tidskapsel. Han opsøger eller tilegner sig ikke sin mors naturoplevelse, og den dør, hvorigennem naturen kunne træde frem som et arkiv af levede erfaringer, forbliver lukket.

Ligesom Ingwer i dybere forstand er blind for Marrets naturfølsomhed, er de øvrige karakterer blinde for, at hun læser moderniseringens indgreb i naturen som varslers om en kommende katastrofe – eller, som hun formulerer det, som tegn på at “verden går under” (s. 7). Fordi Marret i romanens univers er “den skøre kvinde”, isoleres hendes udsagn som personlige forestillinger snarere end som socioøkologisk erkendelse. Denne dobbelte lukkethed og blindhed læser jeg som et symptom på det begær, moderniseringen vækker, og de konsekvenser, den medfører. Hvor størstedelen af 1960’ernes Brinkebüll-beboere ikke ser, hvad der sker med naturen, fordi de er formet af forestillingen om et gennemrationaliseret landbrug som ubetinget gode – har moderniseringens barn Ingwer aldrig haft et levende, erfaringsbåret forhold til hverken natur eller landbrug. Han bærer på et vemod over alt det, der er forsvundet, uden at vide, hvad han skal stille op med følelsen. Den alvidende fortæller registrerer denne udvikling, men refleksionen over moderniseringens omkostninger fører ikke til et entydigt opgør. Noget, der heller ikke er tænkt ind i disse omkostninger, er klima- og biodiversitetskrisen. Landsbyens og landskabets forarmelse skildres med stor præcision i *Mittagsstunde*, men uden at blive sat i en planetær sammenhæng.

Denne sammenhæng aktualiseres derimod i *Evigt i tiden*, hvor klimakrisen fremstilles som en konsekvens af den effektiviseringslogik, der siden landboreformerne har præget moderniseringen af landbruget. Som nævnt tidligere er det Lone, der ser denne sammenhæng klare. For hende er menneskets fremskridtsbegær en drivkraft, der fører til samfundets og naturens sammenbrud. Jakob derimod legemliggør troen på fremtidens muligheder. Midt i undergangen drømmer han pludselig om en regenereret verden:

“han er flere år ude i en fremtid. I den er alt hvad der engang har været hede [...] igen blevet hede. Og der går både får og køer og plejer terrænet [...]. For vi skal igen have alle slags dyr, ikke mere monokultur [...], masser af ukrudt til gavn for insekterne til gavn for fuglene, og blomsterne, og engene, og kæret, dræningerne skal nu omsider sløjfes, og vådområderne vil blive et paradys for ænder og gæs [...]”. (s. 189)

Fortællerens stemme gør det klart, at Jakobs pastorale drøm kommer for sent. Den vender sig mod en fremtid, som menneskene i deres fremskridtsiver allerede har gjort umulig. I romanens sidste linjer bliver det tydeligt, at netop den næste generation, der måske kunne have ført en grøn omstilling ud i livet i samklang med naturen, ikke længere er til: “Else. Niels. Caroline. De skulle have stået ved vores gravsted. I skulle have levet jeres liv.” (s. 287).

Med denne håbløse sætning om en forløren fremtid bevæger analysen sig ind i anden del af undersøgelsen, hvor fokus forskydes fra erkendelsen af tab til formuleringen af håb. Dette håb tager form i Den Grønne Ungdomsbevægelses manifest *Levedygtigt Landbrug* (2024) og Malte Tellerups digtsamling *Landsbyen genrejst* (2025). I begge tekster træder vi direkte ind i den grønne fremtid, som Jakob i *Evigt i tiden* kun kunne drømme om.

Levedygtigt Landbrug som økokonvivial agrarutopi

Levedygtigt Landbrug er en kompakt tekst, der gør op med det eksisterende landbrugssystem og skitserer en bæredygtig, regenerativ vej frem. Dens cirka 150 sider er komponeret som en rytmisk vekslen mellem korte prosastykker og omkring 40 monokrome fotografier, der skifter mellem røde, grønne og blå nuancer. Billederne viser mennesker i fællesskab omkring jorden sammen med motiver af planter, dyr og landskaber. Læst i lyset af miljøæstetik, som understreger sansernes og oplevelsens betydning for vores forhold til naturen, fremstår fotografierne ikke som rene illustrationer, men som medfortællende elementer, der formidler erfaringer af integritet, stoflighed og liv i det rurale landskab. På den måde bringes læseren nærmere det erfaringsrum, som i *Mittagsstunde* fremstår som tabt.

Forfatterne bag *Levedygtigt Landbrug* er Den Grønne Ungdomsbevægelse (DGUB), en central aktør i den danske klimabevægelse siden 2018. Ved siden af sine aktivistiske indsatser har bevægelsen publiceret en række tekster, der alle fremskriver visioner for “et fremtidigt samfund, som både er grønt, regenerativt og til gavn for mennesker og natur” (DGUB 2022, 3). Som Madsen (2025) bemærker, bærer *Levedygtigt Landbrug* genrebetegnelsen “manifest”, men snarere end at iscenesætte et “oprør mod magthaverne” (s. 87) søger det “at invitere landbrugere ind i samtalen” (s. 85). Invitationen udspringer dog af en klar overbevisning om, at tiden nu for alvor er inde til en “gennemgribende omstilling” (DGUB 2024, 5).

Det rejser spørgsmålet, om teksten faktisk kan forstås som en udstrakt hånd. I givet fald er det en hånd, der rækker ud over en afgrund, der adskiller bevægelsens vision fra det industrielle landbrugs realitet, som i manifestets første del “Et landbrug i krise”, underkastes en skarp analyse. Fremstillingen af landbrugets krise er mere nuanceret end hos Hansen og Smærup Sørensen, særligt i afdækningen af landbrugslobbyens og finanssektorens medansvar. På andre punkter følger teksten dog det velkendte krisenarrativ. Nyt er derimod de visionære fortællinger i del 2, “Visioner”, der iscenesætter et økosamfund hinsides krisen. I indledningen til denne del tiltales læseren direkte og opfordres til at “leve dig ind i den fremtidsrejse” (s. 38), som forfatterkollektivet vil tage den med på. Og i afsnittets slutning fremhæ-

ver forfatterne deres bestræbelse på, at fortællingerne vil “nære et spirende håb og tænde dit mod til at handle.” (s. 39)

Dermed bliver forestillingsevnen et redskab til forandring, og teksten et nutidigt eksempel på agrarutopien – en genre, hvor landbruget bliver udgangspunktet for en samfundsforvandling, der forbinder glæde, mening og velvære for både mennesker og natur (Thompsen). For at indfange de affektive og etiske dimensioner ved det litterære “gode liv på landet” gør jeg brug af begrebet konvivialitet. Afledt af det latinske *con-vivere* (‘at leve med’) bærer begrebet konvivialitet en konnotation af fælles liv og forbundethed, som ofte kommer til udtryk i de fælles måltiders glæde. For at understrege, at denne form for samhørighed ikke kun omfatter mennesker, men også den naturlige verden, vi er indlejret i, taler jeg mere specifikt om økokonvivialitet (Wennerscheid). Overført til landbruget betegner økokonvivialitet en gentænkning af dyrkning som relationel praksis, hvor omsorg og samarbejde mellem arter ses som forudsætninger for et godt og økologisk bæredygtigt liv.

I *Levedygtigt Landbrug* iscenesættes et økokonvivialt samfund gennem en fiktiv tidsforskydning på tredive år frem i tiden, hvor 2020’ernes truende økologiske kollaps hører fortiden til. I stedet for monokulturelle marker, udpint jord og udryddelsestruede arter møder vi “et landbrug, hvor der er plads til alle” (DGUB 2024, 51). Introduktionsscenen udfolder sig som en pastoral vision, ikke ulig Jakobs drøm i *Evig i tiden*:

“Du kører forbi en vild eng, hvor der ligger en ko og tygger drøv. Det er en af forårets første aftener. Luften føles lun. Hvis du lukker øjnene og lytter efter, kan du ud over busens elektriske summen høre en doven insektsymfoni og et svagt kor af sangfugle. Lydene flyder sammen i landskabet, og det føles nostalgisk og nyt på samme tid. (Sørensen, 53)

Forskellen til Jakob er imidlertid, at vi ikke befinder os i en drøm, men i en fiktiv virkelighed, som teksten fremstiller som realiseret gennem en omfattende grøn dannelse, hvor børn, der færdes i naturen, “stråler af glæde og fascination” (DGBU, 44). Glæden bliver kilde til en ny økologisk bevidsthed og en omfattende landbrugsreform, hvor jorden omfordeles med både naturen og de nye bæredygtige landbrugere for øje. Denne omfordeling frigiver så igen økonomiske og sociale ressourcer, som anvendes til at dyrke ikke blot marker, men også fællesskaber. Læseren, der tiltales direkte som “du” og derved inviteres ind i det fortalte som i en egen erfaring, føres rundt i landskabet og møder forskellige unge landbrugere, der med stolthed viser deres marker, dyrket efter regenerative principper og fulde af liv. En af landbrugerne “udpeger begejstret sommerfuglen Sortplettet Blåfugl” (s. 72), som er vendt tilbage efter at have været truet i årevis. En anden fortæller, at gården “igen er blevet et mødested for de lokale” og trækker flere til, “som ønsker at leve et liv i forbundethed med naturen” (s. 66).

Det særlige ved disse scener er, at de sammenfletter en agrar utopi, hvor alt synes lutter solskin, med praksisser og erfaringer hentet fra den virkelige verden. De fiktive landbrugere er modelleret over virkelige aktører fra den regenerative jordbrugsscene i Danmark, som bogen introducerer gennem korte tekster, der bygger på feltarbejde og interviews. Læseren møder for eksempel Mira Illeris og Esben Schultz fra den perma-kulturelle gård Skovvirke, Moanna Quayn fra bylandbruget Den Lille Mark og andre,

der arbejder med bæredygtig fødevaredistribution gennem Grønt Marked og lokale fødevarefællesskaber. Ved dette etnografisk-narrative greb støtter forfatterne deres kerneudsagn, at “utopien nærmere, end du tror” (s. 39). Det, vi møder i *Levedygtigt Landbrug*, fremstår derfor ikke som fantasi, men som kimen til en bedre fremtid – en fremtid, der hurtigt kunne vokse sig stærk, hvis vi handlede på bogens analyse af det konventionelle landbrugs krise og de konkrete anbefalinger i tredje del, “Politik”.

Vegetal modstand i Landsbyen genrejst

Når vi nu vender blikket mod den sidste tekst, jeg vil undersøge her – Malte Tellerups *Landsbyen genrejst* – møder vi en beslægtet ambition om at genforbinde det rurale med det levende, dog fremstillet på en litterært mere kompleks måde. På omslaget karakteriseres *Landsbyen genrejst* som “hymnisk agitation”, en betegnelse der præcist indfanger bogens dobbelte sigte. Bestående af digte, mærkesætninger og opskrifter på det gode off-grid-liv er der tale om en tekst, der både synger og kæmper. I de fleste digte oplever vi verden gennem et lyrisk jeg, men dette jeg træder ofte i baggrunden til fordel for et kollektivt talende fællesskab – “Vi som en puls” (s. 18). I enkelte tilfælde indbefatter dette “vi” også naturen selv, som i prosastykket “Tågens manifest” (s. 31), hvor tågen får stemme. Fordelt over fem kapitler udfolder teksten så en flirrende bevægelse, der fører os fra landsbyens opbygning gennem tiltagende konflikter og ydre trusler til kamp, tab og et håb om en ny morgendag, hvor vennerne står sammen for at “pleje / den pels der er jordens” (s. 134).

Hvor Den Grønne Ungdomsbevægelses tekst opløser alle spændinger i et nyt, ruralt paradys på jorden, søger Tellerup – i overensstemmelse med Emily Bradys dialektikbegreb – at lade modsatrettede kræfter flette sig ind og ud af hinanden. Dette samspil kommer også til udtryk i Bertil Osorio Heltofts skitseagtige tuschtegninger, der ledsager teksten side for side. Ligesom fotografierne i *Levedygtigt Landbrug* tilfører de bogen en sanselig dimension, men rummer en større ambivalens: nogle tegninger er lette og legende, andre mørke og foruroligende. Samlet spejler de værkets sans for det ustyrlige og forstærker indtrykket af en verden i forandring.

Forandring er dog ikke noget, der blot skyller ind over os, som fortælleren i *Mit tagsstunde* suggererede, men noget, der tager form gennem den måde, mennesker indgår i og påvirker den naturlige verden. Sker det på grundlag af en relationel etik, der tager hensyn til både menneskelige og ikke-menneskelige interesser, kan der opstå et levende fællesskab. Handler menneskerne derimod uden omsorg for det, Aldo Leopold kaldte det biotiske fællesskabs integritet og skønhed, efterlades udpinte landskaber og brudte livsforbindelser. For at modvirke netop det søger Tellerups landboere at genoprette en økokonvivial verden, hvor menneskeliv er indlejret i landskabets rytme. Landboerne dyrker jorden med håndkraft, sanker, høster æbler, slår græs med le og hyrder får – alt sammen som en livsform, der følger naturens vegetal-vitalistiske kræfter: “Vi er bagmarkbeboere / lever blandt flokke af dyr og de planter der gror / er vi bocage, er vi ellesump og løveng” (s. 17).

Gennem identifikationen med landskabstyper, der i stor stil er forsvundet som følge af landbrugets effektivisering, får Tellerups bog en tydelig miljøetisk og modernitetskritisk dimension. Landboerne yder modstand ved at blive den natur, som det

moderne landbrug har forkastet. Et godt eksempel er den urteagtige plante engbrandbæger, frygtet af landmænd, men en vigtig foderplante for insekter. Som en genstridig art bliver den et billede på naturens egen modstandskraft og på et mere vildtvoksende forhold mellem mennesker og omgivelser: "Står vi som engbrandbægere imod civiliserede liv / Enhver storby er skabt af ødelagte bjerge / sten for sten / Fuck asfalt / så vejen gror til" (s. 9). At den "uciviliserede", jordnære måde at leve med naturen på kan betegnes som økokonvivial, skyldes ikke mindst glæden ved "fællesspisning" (s. 34). Her konkretiseres Donna Haraways interspecies-filosofi, hvor mennesker "sidder til bords sammen" med andre arter (Haraway, s. 258), i en "festlig svampemiddag", hvor vildsvinet Irma "spiser med ved bordet" (Tellerup, 21).

Tekstens bestræbelse på at bringe menneskerne tættere på naturen kommer også tydeligt til udtryk i bogens tolv opskrifter, der lærer læseren, hvordan man laver agernmel, askelud, nældevand og ildpakker, fremstiller en amulet af urter eller en modgift. "Bland te og trækul med en lille mængde salt. / Trækullet absorberer giften og transporterer den ud af kroppen." (s. 111) Disse opskrifter fremhæver den arkaiserende tone, der gennem hele bogen trækker på former fra folkemagi og glemte planteviden og taler med en tidløs, næsten besværgende autoritet. Denne autoritet får særlig vægt, fordi læseren – ligesom i *Levedygtigt landbrug* – ofte tiltales direkte som du, hvilket skaber en fornemmelse af deltagelse og medansvar. Dermed placerer *Landsbyen genrejst* sig i et spændingsfelt mellem det agitatoriske kald til handling og det præmoderne magisk-poetiske, hvor ordet selv synes at virke forvandlende. Den besværgende og læserengagerende stil bliver på den måde ikke blot et æstetisk greb, men et forsøg på at genforbinde det moderne menneske med naturens – og sprogets – kræfter.

Konklusion

De fire analyserede tekster viser på hver deres måde, hvordan litteraturen kan fungere som poetisk refleksionsrum for det moderne landbrugs sociale og økologiske krise – og for de alternativer, der spirer frem, når man vover at udfordre fremskridtsideologien. Dörte Hansens *Mittagsstunde* og Jens Smærup Sørensens *Evigt i tiden* blotlægger begge den agrilogistiske tænknings konsekvenser: et landbrug, der i sin stræben efter effektivitet og vækst gradvist udhuler forholdet mellem menneske og jord. *Evigt i tiden* er dog den mere radikale af de to. Ved at lade landbrugets historiske forandringer spejle sig i en postapokalyptisk fremtid fremstiller romanen menneskets fremskridtsbegær og blindhed over for naturens behov som selve katastrofens årsag. *Mittagsstunde* forbliver derimod inden for en mere psykologisk ramme og skildrer protagonistens forlorenhed i et landskab, tømt for liv og betydning. Da Ingwer Feddersen efter sit forskningsorlov vender tilbage til Kiel, gør han det med ideen om, at han vil ændre sit liv, men denne forandring omfatter ikke, hvordan livet på landet kunne tænkes anderledes. I modsætning til katastrofen, som udfolder sig i *Evigt i tiden*, udebliver sammenbruddet her. Tilbage står en rural verden præget af stilstand og tristesse – og en læser, der forbliver fanget i melankoliens stemning.

Helt anderledes tegnes situationen i både *Levedygtigt Landbrug* og *Landsbyen genrejst*. Her vendes blikket mod det visionære, handlingsorienterede og ikke mindst fælles-skabende. I stedet for at fokusere på individet, der til sidst bukker

under, fremskriver både manifestet og digtsamlingen kollektive former for liv, hvor mennesker igen søger at indgå i gensidige og livgivende relationer – både med hinanden og med landskabet. *Levedygtigt Landbrug* gør det som en agrarutopi, hvor hele samfundet begejstres over landlivets muligheder. Selv om denne utopi i første omgang kan synes virkelighedsfjern, bygger den på eksisterende spirer af en ny jordbrugsbevægelse, der dyrker jorden regenerativt og i de seneste år har vakt stigende interesse (Egmose m.fl.). Derfor kan man med Alexa Weik von Mossner, der har undersøgt lignende agrarutopiske tendenser i film, beskrive manifestet som en form for “fact-based dreaming” (Weik von Mossner, 169).

Landsbyen genrejst er ikke faktabaseret i samme forstand og formulerer heller ikke en omfattende samfundsvision. Teksten zoomer snarere ind på en lille gruppe mennesker, der forsøger at leve et alternativt liv i skyggen af det bestående system. Ligesom manifestet vidner Tellerups bog dog om en bestræbelse på at smitte læseren med den begejstring og glæde for det vitale, jordnære og sanselige liv, som det lyriske jeg udstråler. “[V]i er fremtiden udlevet” (s. 9) – vil du ikke være med?, synes teksten at spørge. Ved at fremmane en vision om økokonvivial sameksistens, der på én gang er sanselig og politisk, reaktualiserer *Levedygtigt Landbrug* og *Landsbyen genrejst* ikke blot Vergils fortælling om den gyldne tidsalder, hvor folk var “fælles om alt” (Tellerup, 7), før de begyndte at “indhegne og opdele landet med grænser” (Vergil); de sammenfletter også det smukke og det etiske, sådan som Emily Brady foreslår “Det et det smukkeste mennesker kan / sætte aftryk på livet som mere / end glubsk appetit / At æde og dele af maden, opformere” (s. 19). Læst på den måde – og læst sammen med de øvrige tekster – tegner der sig et bevægelsesforløb fra desintegration, landskabelig forarmelse og melankoli til visioner om et liv, hvor mennesker og natur igen indgår i et sanseligt og etisk fællesskab. Sådan bliver det brugte landskab ikke et billede på udtømmning, men på mulighed – et sted, hvor sporene af det gamle nærer nye, regenererende former for sameksistens.

Litteraturliste

- Biendarra, Anke (2022): “Die Welt als Dorf: Neue Heimatromane von Dörte Hansen und Juli Zeh in ecocritical Perspektive”, i *Monatshefte für deutschsprachige Literatur und Kultur* 114.4, s. 574-97.
- Brady, Emily (2006): “The Aesthetics of Agricultural Landscapes and the Relationship between Humans and Nature”, i *Ethics, Place and Environment* 9.1, s. 1-19.
- Den Grønne Ungdomsbevægelse (2022): *En Grøn Retfærdig Fremtid*, København: DGUB.
- Den Grønne Ungdomsbevægelse (2024): *Levedygtigt Landbrug*, København: Økotopia.
- Egmose, Jonas, Stefan Gaarsmand Jacobsen, Henrik Hauggaard-Nielsen og Lars Hulgård (2021): “The Regenerative Turn: On the Re-emergence of Reciprocity Embedded in Living Ecologies”, *Globalizations* 18.7, s. 1271-76.
- Erchinger, Philipp, Sue Edney og Pippa Marland (2021): “Eco-Georgic: From Antiquity to the Anthropocene. An Introduction”, i *Ecozone* 12.2, s. 1-17.
- Fournier, Mauricette (red.) (2018): *Rural Writing: Geographical Imaginary and Expression of a New Rationality*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Hansen, Dörte (2018): *Mittagsstunde*, München: Penguin.
- Haraway, Donna (2021): *At blive i besværet: Om at skabe slægt i chthulucæn*, København: Mindspace.

- Hillyard, Sam (red.) (2025): *New Directions in Rural Studies*, Singapore: Palgrave Macmillan.
- Hissnauer, Christian og Claudia Stockinger (2021): "Gutes Leben in der Uckermark: Intermedial Gegenwärtige Narrative des Provinzerzählens und ein allgemeines Modell medialer Raumproduktion", i Werner Nell og Marc Weiland (red.): *Gutes Leben auf dem Land? Imaginationen und Projektionen vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Bielefeld: transcript, s. 141-65.
- Kammer, Stephan og Karin Krauthausen (2025): "Landwirtschaft und Literatur: Überlegungen zur Geschichte der Agropoetik", i Stephan Kammer og Karin Krauthausen (red.): *Landwirtschaft und Literatur*, Berlin: Diaphanes, s. 7-24.
- Leopold, Aldo (2020): "The Land Ethic", i *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*, London: Penguin, s. 155-73.
- Løgstrup, Birgit (2007): "Alle har gavn af dette! Udsiftning, udflytning og selveje som led i landbo-reformerne", i *Landbohistorisk Tidsskrift* 1, s. 9-58.
- Madsen, Daniel Nikolaj (2025): "Genreanalyse: Manifestet Levedygtigt Landbrug", i Sune Auken, Helle Kannik Haastrup og Søren Beck Nielsen (red.): *Klima i litteratur, sprog og medier*, København: Reitzels Forlag, s. 81-91.
- Mießner, Michael, Matthias Naumann, Ulrike Grabski-Kieron, Annett Steinführer, Werner Nell og Marc Weiland (red.) (2024): *Ländliche Utopien: Herausforderungen und Alternativen regionaler Entwicklungen*, Bielefeld: transcript.
- Morton, Timothy (2016): *Dark Ecology: For a Logic of Future Coexistence*, New York: Columbia University Press.
- Orth, Andreas og Britta Probol (2025): "Wie Flurbereinigung und Strukturwandel zum Dorfsterben führten", *NDR*, 29. marts 2025, <https://www.ndr.de/geschichte/chronologie/Wie-Flurbereinigung-und-Strukturwandel-zum-Dorfsterben-fuehrten,doerferniedergang100.html>, tilgået 4.11. 2025.
- Piatti, Barbara (2008): *Die Geographie der Literatur. Schauplätze, Handlungsräume, Raumphantasien*, Göttingen: Wallstein.
- Piatti, Barbara og Thomas Streifeneder (2021): "Rural Criticism, oder: Welche Erzählungen über das Drama des ländlichen Raums brauchen wir dringend? Ein Plädoyer", i Werner Nell og Marc Weiland (red.): *Gutes Leben auf dem Land? Imaginationen und Projektionen vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Bielefeld: transcript, s. 199-238.
- Richter, Ralf (2019): "Sozialer Wandel ländlicher Gesellschaften", i Werner Nell og Marc Weiland (red.): *Dorf: Ein interdisziplinäres Handbuch*, Stuttgart: J.B. Metzler, s. 129-36.
- Sandström, Emil (2023): "Resurgent Back-to-the-Land and the Cultivation of a Renewed Countryside", i *Sociologia ruralis* 63.3, s. 544-63.
- Solnit, Rebecca (2022): *Orwell's Roses*, London: Granta.
- Sørensen, Jens Smærup (2023): *Evigt i tiden*, København: Forlaget Grif.
- Tellerup, Malte (2025): *Landsbyen genrejst*, København: Gyldendal.
- Thompson, Paul B. (2024). "Greentopia: The Agrarian Vision", i Angela Kallhoff og Eva Liedauer (red.): *Greentopia: Utopian Thought in the Anthropocene*, Springer Cham, s. 121-37.
- Vergilius, Publius Maro (2019): *Georgica*, København: Atlante.
- Weik von Mossner, Alexa (2022): "Climate on Screen. From Doom and Disaster to Ecotopian Visions", i Adeline Johns-Putra og Kelly Sultzbach (red.): *The Cambridge Companion to Literature and Climate*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 162-76.
- Wennerscheid, Sophie (2025). "Conviviality", i Ulrik Ekman og Daniel Irrgang (red.): *Environmental Humanities Glossary: Emergent Key Terms*, Københavns Universitet, <https://artsandculturalstudies.ku.dk/research/art-and-earth/environmental-humanities-glossary/conviviality/>.